Legislație și dispută lingvistică în Estonia și Republica Moldova. Studiu comparativ

Flavius Solomon

Dacă problemele de structură – politice, sociale și economice –, alături de handicapul tehnologic față de Occident au constituit motorul ce a condus Uniunea Sovietică pe drumul eșecului final, atunci controversele naționale, în general, și cele lingvistice, în special, au fost catalizatorul ce a „netezit” mersul spre deznodământul din august 1991. În cele mai multe republici sovietice, mai ales în cele din partea europeană, mișcările reformatoare au avut la origine cercuri culturale, oficiale sau mai puțini oficiale, care, încă din anii '70, s-au constituit într-o opoziție deschisă față de politica etno-lingvistică a autorităților sovietice. Către sfârșitul penultimei decade a secolului trecut, anul de referință rămânând, desigur, 1989, în majoritatea republicilor au fost adoptate noi legi și reglementări privind funcționarea limbilor. Acestea vor influența într-o măsură considerabilă și evoluțiile politice ulterioare.

În această intervenție ne propunem să abordăm, într-o manieră sintetică, două modele de reglementare în spațiul post-sovietic a raporturilor dintre limba populației titulare – adică a aceleia care a dat numele statului – și alte limbi vorbite, în special limba rusă. Este vorba de *monolingvismul național* și *bilingvismul național-rus*. Pentru demersul nostru sunt semnificative cazurile a două foste republici sovietice – Estonia și Republica Moldova –, state cu o istorie și probleme asemănătoare, dar care au gestionat în mod diferit disputele lingvistice. Vom încerca să vedem care dintre aceste scenarii pot răspunde mai bine la două dintre provocările ce își așteaptă încă răspunsul: 1) satisfacerea nevoilor culturale și politice ale minorității ruse (rusofone) din „vecinătatea imediată” – inovația terminologică aparține diplomației ruse –; 2) stabilirea unor canale durabile de comunicare între diversele grupuri lingvistice, integrarea minorității în „societatea gazdă” și, în consecință, realizarea unei cât mai solide coeziuni sociale. Pentru cea dintâi perspectivă am fi putut apela, cu siguranță, și la exemplul Letoniei sau al Lituaniei, în timp ce în locul Republicii Moldova s-ar fi putut situa Bielorusia sau, într-o măsură mai mică, Ucraina.

1. Monolingvismul național. Cazul Estoniei

După 1989, alături de celelalte două state baltice – Letonia și Lituania –, Estonia s-a remarcat prin promovarea unui monolingvism oficial național activ, cu scopul declarat de a lichida consecințele a jumătate de secol de rusificare. Estonia s-a numărat printre puținele republici sovietice în care mișcarea reformatoare, cu o puternică latură națională, a produs mutații politice și

economice consistente și de durată pe linia modernizării rapide și a integrării europene. Încă în decembrie 1988, Sovietul Suprem al RSSE a decis să atribuie limbii estoniene statutul de limbă de stat. După proclamarea Independenței (20 august 1991), au urmat noi modificări ale legislației, amendamente care trebuiau să conducă la consolidarea importanței acesteia. Modificarea definitivă a raportului de forță dintre limba estoniană și cea rusă avea să-și găsească consacarea în „Legea despre funcționarea limbilor”, adoptată în februarie 1995. Limba estoniană devenea atunci, în mod oficial, singura folosită în administrație, în timp ce alte limbi, inclusiv rusa, trebuiau să se mulțumească cu un rol mai degrabă secundar.

Politica lingvistică a autorităților estoniene după proclamarea independenței a fost parte a unei strategii de revenire la situația etno-lingvistică de până la 1940. Printre deciziile importante care au grăbit afirmarea caracterului național al noului stat, declarat succesor *de jure* a Republicii Estoniene din perioada interbelică, s-a numărat reactivarea, la 26 februarie 1992, a Legii despre cetățenie, din 1922. Astfel, obținerea cetățeniei acestei țări era condiționată, alături de competențele lingvistice, de locul nașterii sau naturalizare, persoanele care au intrat pe teritoriul Estoniei după invazia Armatei Roșii (iunie 1940) urmând să solicite cetățenia în mod individual. La adoptarea prin referendum a noii Constituții (3 iulie 1992) și la alegerile în primul parlament post-sovietic aveau să participe doar persoanele care au primit la acea dată cetățenia estoniană.

Noile reglementări lingvistice au avut impact important și asupra structurii socio-economice a populației rusofone din Estonia. După închiderea întreprinderilor de subordonare unională (mari unități industriale care țineau de ministerele centrale de la Moscova și produceau, în mare parte, mărfuri pentru unități din afara Estoniei), foarte mulți dintre vorbitorii de limbă rusă nu au reușit să-și găsească imediat un loc de muncă pe măsura pregătirii profesionale, mai ales din cauza slabei cunoașteri a limbii de stat. Rezultatul acestor evoluții a fost apariția unor diferențe sociale majore între populația vorbitoare de limbă estoniană și rusofoni. Astfel, salariul mediu al etnicilor ruși din Estonia era acum câțiva ani de două ori mai mic decât cel al nativilor estonieni. Alături de problemele lingvistice, o anume agitație în mediul populației ruse a fost provocată și de situația juridică a acesteia. În anul 2000, mai puțin de 30% dintre etnicii ruși erau cetățeni estonieni, peste 40% apatrizi, iar aproape 30% aveau cetățenia rusă.

2. Bilingvismul național-rus. Cazul Republicii Moldova

În cadrul transformărilor lingvistice din Republica Moldova de până la mijlocul anilor '90 pot fi desprinse două etape distincte: 1) faza revendicativă, inspirată de intelectualitatea românofonă, începând cu anul 1987, prin care s-a urmărit anularea statutului de minoritate a populației titulare și spargerea monopolului cvasi-total al limbii ruse în viața politică, economică, socială și culturală din RSSM. Această etapă s-a încheiat cu adoptarea cadrului legislativ

ce reglementa statutul limbii române (moldovenești) și a unor limbi ale minorităților, în special rusa și găgăuza; 2) perioada de penetrare a limbii române în instituțiile statului, trecerea rapidă la alfabetul latin, lărgirea sferei de folosire a limbii de stat în sistemul educațional și viața economică, armonizarea programelor școlare cu cele din România etc. Această etapă a fost marcată de trecerea temporară de la *moldovenismul sovietic* la *românismul cultural*.

Începând cu mijlocul anilor '90 a devenit însă tot mai evidentă tendința noii elite politice moldovenești, provenită în mare parte din fosta nomenclatură de partid, de a se îndepărta de principiile mișcării naționale, principii formulate la cumpăna dintre ultimele două decenii ale secolului. Acest lucru trebuie explicat, nu în ultimul rând, prin dorința liderilor politici moldoveni de a-și conserva pozițiile obținute în anii „revoluției naționale”, o garanție în plus în acest sens fiind câștigarea sprijinului politic al minorităților naționale – ai căror membri au fost naturalizați *in corpore* prin Legea despre cetățenie – și al segmentului nostalgic al populației moldovenești. Pe de altă parte, strategiile etno-culturale, inclusiv cele lingvistice, au constituit o parte importantă în politica de reșezare a Republicii Moldova în sfera de influență a Rusiei. Încă de la sfârșitul anului 1991 și începutul celui următor, mass-media apropiate cercurilor politice prorusă a legat recesiunea economică și degradarea nivelului de trai al populației de aplicarea noii legislații lingvistice și apropierea de România.

Această perspectivă va deveni, ulterior, unul dintre pilonii discursului a două forțe politice care se identifică cel mai mult cu promovarea *moldovenismului cultural și politic*: Partidul Democrat Agrar și Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM). Deloc întâmplător, la scurt timp după ce aveau să câștige alegerile parlamentare (1994, respectiv 2001), aceste partide au încercat să modifice curriculumul școlar, prin înlocuirea *limbii și istoriei românilor* cu *limba moldovenească și istoria Moldovei*.

În 2001-2002, la fel ca și în 1995-1996, tentativa de modificare a fragilului echilibru lingvistic în favoarea limbii ruse (de exemplu: încercările de ridicare a limbii ruse la rangul de limbă de stat, amânarea testării cunoștințelor de limbă română pentru funcționarii publici și conducătorii unităților economice de stat, tolerarea abaterilor de la legea privind funcționarea limbilor etc.), care, și în cadrul juridic actual, continuă să domine mai multe domenii ale vieții publice, în special în sfera economică și în mass-media, a condus la două prelungite crize politice, crize dezamorsate fie de părăsirea taberei agrariene de către Mircea Snegur, fie, mai recent, de intervenția unor instituții politice europene.

3. Câteva considerații finale

După destrămarea URSS, cca. 25 de milioane de etnici ruși din fostele republici unionale au format cea mai importantă minoritatea etnică din Europa de Est și Asia Mijlocie. Mutațiile de ordin social, nevoia de a se adapta la condiții noi de viață, sentimentul de apartenență la o enclavă ruptă de restul propriului grup etnic, nostalgie pentru un stat centralizat și puternic, toate acestea

formează principalele bariere în calea normalizării situației, ele constituind și motivele care stimulează orientarea spre Rusia, în calitatea acesteia de succesoare a „centrului“. Din această perspectivă, transformarea populației rusofone într-o masă de manevră a forțelor care s-au opus procesului de disoluție a Uniunii Sovietice și, ulterior, a diplomației de la Kremlin este ușor de înțeles. Nu mai puțin adevărat este însă și faptul că dorința Moscovei de a ține sub control valurile de imigranți dinspre fostele „republici surori” au și o motivare economică și socială imediată. În acest moment, Rusia nu este pregătită să asimileze un număr prea mare de nou-veniți, chiar dacă în viitor aceștia ar putea fi o sursă importantă pentru refacerea echilibrului demografic.

Pentru a convinge majoritatea etnicilor ruși din fostele republici sovietice să nu-și părăsească locurile de trai, diplomația rusă apelează, alături de măsuri administrative interne (cum ar fi, de exemplu, limitarea posibilităților de obținere a cetățeniei ruse), la presiuni asupra autorităților din noile state independente, cerându-le să creeze condiții pentru implicarea activă a rușilor de aici în viața economică și politică. Una dintre posibilități este, potrivit multor analiști ruși, „instituționalizarea bilingvismului național-rus“.

Aplicarea consecventă a acestei strategii a condus la renunțarea de către o parte din fostele republici sovietice la unele prevederi ale legislațiilor lingvistice adoptate în timpul „revoluțiilor naționale” din 1989-1991. Un exemplu deseori citat în acest sens îl constituie Republica Moldova. De cealaltă parte se situează fostele republici sovietice care au promovat cu insistență creșterea rolului limbilor naționale, preferând *monolingvismul oficial* unui *bilingvism de inspirație sovietică*.

Rezultatele abordărilor diferite ale aceleiași probleme sunt, la peste zece ani de la destrămarea URSS, evidente. În Estonia, de pildă, a crescut vertiginos numărul rușilor care stăpânesc limba populației titulare. Astfel, pe parcursul a doar patru ani (1989-1993), ponderea acestora avea să crească de la 13,7% la 38%. O dată cu ameliorarea condițiilor de viață și deschiderea „perspectivei europene”, în mediul comunității rusofone din această țară se produc și mutații importante de ordin identitar, inclusiv prin creșterea loialității față de statul estonian. Pe altă parte, acolo unde practica lingvistică a rămas sau a revenit la practicile din epoca sovietică, cunoașterea limbii populației titulare nu este considerată obligatorie pentru activitatea profesională sau contactele cotidiene, fapt care împiedică integrarea minorităților în societatea gazdă și poate constitui punctul de pornire al unor noi conflicte. Sondaje recente au arătat, de pildă, că mai puțin de jumătate dintre etnicii moldoveni (români) și doar un număr mic de ucraineni și ruși – cetățeni ai Republicii Moldova – privesc pozitiv independența acestui stat.

Bibliografie

- Arel, Dominique, *The temptation of the nationalizing state*, în *Political culture and civil society in Russia and the new states of Europe*, Ed. by Vladimir Tismăneanu, Armonk, 1995.
- Berditschewski, Anatoli, *Russisch als Sprache der zwischennationalen Kommunikation in den GUS-Staaten*, în *Sprachenpolitik in Mittel- und Osteuropa*, Hrsg. von Ruth Wodak, Rudolf de Cillia, Wien, Passagen Verlag, 1995.
- Dressler, Wanda, *Estonie-Moldavie. Les premiers pas de la révolution démocratique*, în Wanda Dressler, *Le second printemps des nations. Sur les ruines d'un empire*, Bruxelles, Bruylant, 1999.
- Jonsson, Anna, *Nationalising state-building and language. The case of Estonia*, Uppsala, Institutionen för östeuropastudier & författaren, September 1999.
- Lozinskaja, Ž.M., *Zakonodatel'nye iniciativy rossijskich parlamentariev v oblasti jazykovej politiki na postsovetkom prostranstve v ramkach Sodur estva Nezavisimych Gosudarstv*, în *Dialog ukrainskoj i russkoj kul'tur v Ukraine. Materialy III-j Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii. 12-13 nojabrja 1998 goda*, g. Kiev, Fond podderžki russkoj kul'tury v Ukraine, 1999.
- Novye slavjanskije diaspory*. Otv. red. M. Ju. Martynova. Moskva, Institut etnologii i antropologii RAN, 1996.
- Russian at the New Minority. Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Ed. by Jeff Chinn and Robert Kaiser, Boulder, Colorado, Westview Press, 1996.

Gesetzgebung und Sprachkonflikt in Estland und in der Republik Moldau. Ein Vergleich

*Der Verfasser befasst sich am Beispiel Estlands und der Republik Moldau mit zwei Lösungsmodellen von Sprachkonflikten – **nationaler (estnischer) Einsprachigkeit** und **national (rumänisch)-russischer Zweisprachigkeit** – auf dem Gebiet der ehemaligen Sowjetunion. Die zwei zentralen Fragen der Studie sind: 1) Welcher dieser zwei Lösungsansätzen berücksichtigen die politisch-kulturellen Erwartungen der russischsprachigen Bevölkerung besser?; 2) Inwieweit können jeder der zwei Modellen eine bessere Kommunikation zwischen den verschiedenen Sprachgruppen ermöglichen bzw. eine bessere soziale Kohäsion hervorrufen?*

Die Durchsetzung des nationalen Monolinguisms hat in den letzten Jahren in Estland zur einer schnellen Steigerung der Zahl der russischsprachigen Bevölkerung, die die Staatsprache frei beherrschen und eine volle Integration in die estnische Gesellschaft verfolgen. Diese Entwicklung wurde auch von der „europäische Perspektive“ Estlands wesentlich beschleunigt, wobei die kulturellen Interesse der Russischsprachigen nicht immer berücksichtigt worden waren. Auf der anderen Seite hat die Sprachpolitik der moldauischen Regierung (national-russischer Bilinguismus) zur einer gewissen Zersplitterung der moldauischen Gesellschaft auf Basis der zwei wichtigsten Sprachgruppen (der Rumänischsprachigen und Russischsprachigen) geführt.